

Marknadsekonomi – så fungerar det

Det här är offlineversionen av *Marknadsekonomi – så fungerar det*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/189/7793>

SKHERB/SHUTTERSTOCK

■ Marknadsstånd i Bangkok, Thailand.

Ord och begrepp

Ordlista: Marknadsekonomi – så fungerar det

Monopol innebär att det bara finns ett företag som säljer en viss vara eller tjänst.

Kartell är en överenskommelse av något slag mellan företag. Karteller är till för att företagen ska slippa konkurrera.

Utbud är så mycket som det finns till försäljning av en viss vara eller tjänst.

Efterfrågan är den mängd varor och tjänster som köpare är villiga att köpa till ett visst pris.

I ett **aktiebolag** har delägarna köpt en eller flera andelar i företaget.

I ett **handelsbolag** är alla delägare ansvariga för bolagets ekonomi.

Enskild firma är ett företag som drivs av endast en person.

Ränta är en kostnad för att låna pengar.

Konjunktur har att göra med om ekonomin går bra eller dåligt, om det råder goda eller dåliga tider.

Inflation innebär att värdet på ett lands pengar försämras och att priserna stiger.

Deflation innebär att priserna på varor och tjänster sjunker eller att handeln minskar.

Konkurrens om kunderna

”Marknaden” är ett begrepp som ofta används i ekonomiska sammanhang. En marknad kan vara en fysisk plats där köpare och säljare möts. Men det kan också vara något mer abstrakt där affärer görs upp per telefon eller via datorer utan att parterna möts.

Förenklat uttryckt är marknadsekonomi – när den fungerar som det är tänkt – ett system där alla tänker på sig själva. Det låter motsägelsefullt men detta är i teorin till nytta för alla. Företagarna är ute efter att sälja sina produkter till ett så högt pris som möjligt medan konsumenterna vill köpa vad de behöver till ett så lågt pris som möjligt.

Fri konkurrens

ANTONIODIAZ/SHUTTERSTOCK

■ Fri konkurrens leder till ett urval av liknande varor att välja bland.

En förutsättning för marknadsekonomi är att det råder fri konkurrens. Det innebär att det finns många företag som tillverkar eller säljer en vara eller en tjänst.

I den fria konkurrensen måste företagen konkurrera – det vill säga tävla om kunderna. Det gäller för företagen att visa att deras produkt är den mest köpvärda. Kunden har alltså möjlighet att jämföra olika varor och köpa den som han eller hon tycker ger mest för pengarna.

I en fri konkurrens lönar det sig att jämföra pris och kvalitet och som regel ger fri konkurrens bra och billiga varor.

Monopol

Monopol betyder att ett företag ensamt producerar eller säljer en vara eller en tjänst inom ett marknadsområde och därmed ensamt bestämmer priset. Detta är mycket ovanligt i en marknadsekonomi.

Det finns dock offentliga monopol, till exempel det statliga Systembolaget. Staten har monopol på vin- och spritförsäljning i butik. Skälen till detta är att riksdagen har beslutat om vissa alkoholpolitiska mål för landet.

Eventuellt kommer medlemskapet i EU på sikt att innebära att de offentliga monopolerna försvinner i Sverige.

Karteller

Det förekommer att företag med likartade varor eller tjänster bestämmer sig för att i tysthet samarbeta i stället för att konkurrera med varann. De bildar något som kallas en **kartell**.

Kartellmedlemmarna kan bestämma sig för att hålla samma pris på sina produkter eller tjänster. Eftersom konkurrensen då sätts ur spel blir effekten för kunderna ungefär densamma som när det råder monopol.

Den statliga myndigheten **Konkurrensverket** har till uppgift att arbeta för att de ska råda en sund konkurrens som är till nytta för konsumenterna.

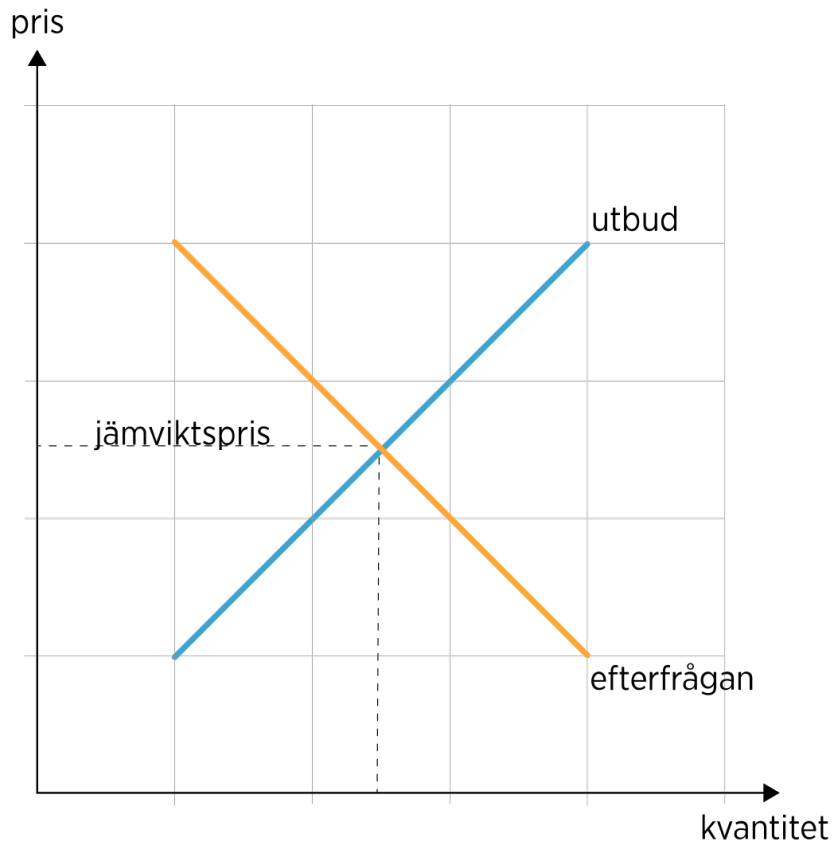
Prissättning

Priset på en produkt måste vara tillräckligt högt för att säljaren ska gå med vinst. Men det styrs också av hur stor nytta kunden har av varan eller tjänsten. En modell för att förklara prisbildning använder begreppen **utbud** och **efterfrågan**.

Utbud och efterfrågan

Efterfrågan kan beskrivas som den mängd av en viss vara eller tjänst som köpare är villiga att köpa vid ett visst pris. Utbudet är den mängd varor eller tjänster som finns till försäljning till detta pris.

Utbud, efterfrågan och pris påverkar varandra. Om utbudet är större än efterfrågan sjunker priset. Skulle efterfrågan vara större än utbudet kan säljaren höja priset. Det är också så att låga priser ökar efterfrågan, medan ett för högt pris får efterfrågan att sjunka.

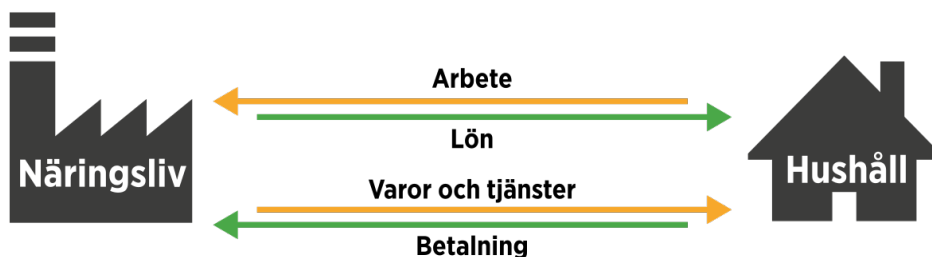
JENS KLEVJE/NATIONALENCYKLOPEDIN

■ Om priset på en vara är för högt vill många sälja men få köpa. Sänks priset blir efterfrågan högre, men blir det för lågt kommer ingen att vilja producera varan. Det pris där efterfrågekurvan och utbudskurvan möts brukar kallas jämviktspris.

Hushåll och företag

Hushållen

Hushållen, det vill säga alla människor som bor i Sverige, är nödvändiga för att ekonomin ska fungera. Om hushållen inte konsumerar varor och tjänster kan inte heller företagen fortsätta att producera varor och tjänster. Dessutom bidrar hushållen med arbetskraft som är nödvändig för företagets produktion.

BJÖRN HELLSTRÖM/NATIONALENCYKLOPEDIN

■ Hushållens viktigaste funktion i samhällsekonomi är att bidra med arbetskraft och att konsumera varor och tjänster.

För att kunna konsumera måste hushållen ha inkomster. I de allra flesta fall är det lönen som är den viktigaste inkomstkällan. Lön utgör en ersättning för det arbete som en eller flera personer i hushållet utför.

Även **transfereringar** från stat och kommun är en inkomstkälla för hushållen. Vissa transfereringar fungerar som ersättning för lön, till exempel **sjukpenning** och **föräldrapenning**, och dessa betalar man skatt på. Andra transfereringar, som **barnbidrag** och **studiebidrag**, är inte skattepliktiga.

Företagen

Ett **företag** är en verksamhet som drivs i syfte att tjäna pengar. De flesta företag erbjuder också arbetstillfällen. Det kan vara allt från enmansbolag, till exempel en frisör eller en musiker, till stora företag med tiotusentals anställda och verksamhet i många länder. Även myndigheter och ideella organisationer kan erbjuda arbetstillfällen.

Företagen får sin arbetskraft från hushållen, men dessa fungerar också som konsumenter som köper företagets varor och tjänster. Företagen säljer även varor och tjänster till den **offentliga sektorn**.

Offentliga sektorn tar ut skatt av företagen men kan även ge särskilda bidrag till företag för att producera varor eller tjänster som anses vara viktiga för samhället i stort.

Huvuddelen av de svenska företagen ägs av privatpersoner. Tillsammans brukar dessa företag betecknas som det privata näringslivet.

BOBBO LAUHAGE/KAMERAPRESS/IBL

■ Volvo personbilsfabrik i Torslanda, Göteborg, 2016.

Företagsformer

Privata företag

Privatföretag kan vara den enskilde bonden som driver sitt jordbruk som ett företag eller elektrikern som driver ett litet företag med sig själv som den ende anställda. Det kan också vara små och medelstora företag med ett fåtal upp till hundratals anställda och det kan vara jätteföretag med tusentals anställda, kanske inte bara i Sverige utan över hela världen. De sistnämnda kallas ofta **multinationella företag**.

Vanliga privata företagsformer är aktiebolag (AB), handelsbolag och enskilda firmor.

Stora företag är i regel aktiebolag. De större företagens aktier, det vill säga andelar i företaget, säljs och köps dagligen på **börsen**.

ANDRÉ MASLENNIKOV/IBL

■ Telekombolaget Ericssons fabrik i Kuala Lumpur, Malaysia.

Offentligt ägda företag

En stor del av Sveriges befolkning arbetar inom den offentliga sektorn. Med det menas all verksamhet som drivs av stat, landsting eller kommun.

De flesta av de anställda inom den offentliga sektorn sysslar med tjänster, till exempel vård och omsorg, men det förekommer även varuproduktion.

Även stat och kommun bedriver affärsverksamhet i form av aktiebolag. I kommunerna ägs ofta bostadsfastigheter av ett kommunalt aktiebolag. Staten äger helt eller delvis flera bolag inom vitt skilda områden.

Exempel på statligt ägda företag är **PostNord**, **Apoteket**, **SJ**, gruvbolaget **LKAB** och skogsföretaget **Sveaskog**.

MELANIE STETSON FREEMON/THE CHRISTIAN MONITOR/GETTY IMAGES

■ LKAB:s gruva i Kiruna.

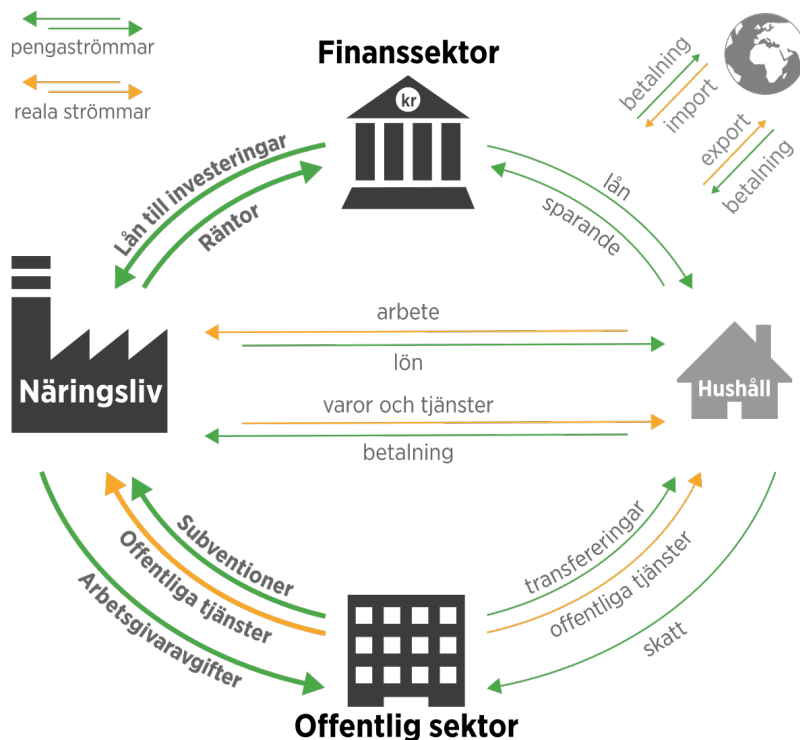
Kooperativa företag

Det finns även kooperativ företagsamhet som bygger på att människor slår sig samman för att gemensamt driva företag. Producenter, som jordbrukare, kan driva kooperativa företag. De flesta mejerier, slakterier och många skogsindustrier ägs på det sättet av många bönder gemensamt, till exempel genom [Lantbrukarnas Riksförbund \(LRF\)](#).

Ett exempel på nutida konsumentkooperativa företag är Coop som ingår i Kooperativa Förbundet (KF). Det finns också andra typer av kooperativ, till exempel förskolor som drivs av gemensamt av barnens föräldrar, så kallade föräldrakooperativ.

Ekonomiska kretslopp

I det ekonomiska kretsloppet ingår fyra aktörer. Dessa är hushållen, näringslivet, det vill säga företagen, den offentliga sektorn och finanssektorn, där bankerna ingår. Hur detta fungerar kan illustreras av den förenklade ekonomiska kretsloppsmodellen nedan.

BJÖRN HELLSTRÖM/NATIONALENCYKLOPEDIEN

Hushållen erbjuder arbetskraft och får för detta lön från företagen. Hushållen är viktiga i det ekonomiska kretsloppet som konsumenter eftersom det är konsumtionen och efterfrågan på produkter som driver på kretsloppet och som gör att företagen har varor att tillverka. En stor del av lönerna går tillbaka till företagen när hushållen konsumerar. En del av lönen går till skatt och en del sparas för framtida konsumtion.

Näringslivet (företagen) producerar de varor och tjänster som hushållen efterfrågar. Företagen har produktionskostnader som lön till de anställda, material, energikostnader med mera. Dessutom gör företagen förhoppningsvis en vinst som kan användas till bland annat nya investeringar. Företaget kan då växa och fler kan anställas.

Offentliga sektorn. En stor del av de pengar som staten tar in i skatter och avgifter går mer eller mindre direkt tillbaka till hushållen i form av transfereringar – bidrag – som barnbidrag, studiebidrag och pensioner. Dessutom fungerar den offentliga sektorn som stor arbetsgivare inom kommuner och landsting.

Finanssektorn arbetar med in- och utlåning av pengar. Finanssektorn spelar en viktig roll i det ekonomiska kretsloppet. Bankverksamheten ger industrin tillgång till finanskapital – det vill säga pengar som företagen använder till produktion och investeringar för framtiden. Även hushåll behöver ofta låna pengar till större utgifter, till exempel bostadsköp.

Banker och kreditinstitut

Det finns olika slags banker och kreditinstitut som sysslar med in- och utlåning i Sverige. Det finns sparbanker och affärsbanker samt olika kreditinstitut varav en del är knutna till banker. En särskild roll spelar Riksbanken.

Riksbanken är statens centralbank och den enda bank som får ge ut pengar. Riksbanken fungerar som bankernas bank, det vill säga övriga banker kan sätta in eller låna pengar där. Riksbanken påverkar övriga bankers ränta genom att höja eller sänka den så kallade **reporäntan**.

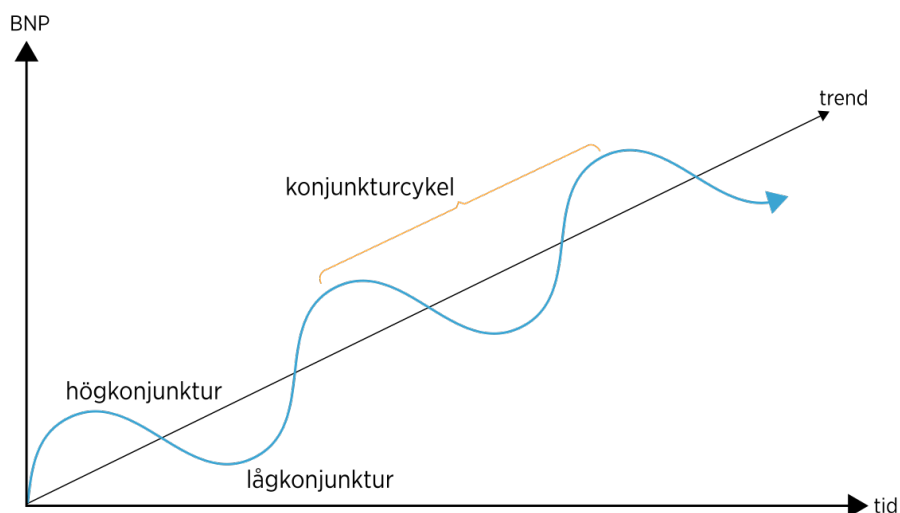
FREDRIK SANDBERG/SCANPIX

■ Riksbankschefen Stefan Ingves.

Högkonjunktur och lågkonjunktur

I den ekonomiska utvecklingen är det ett ständigt pendlande mellan högkonjunktur och lågkonjunktur. Dessa uppgångar och nedgångar i ekonomin kallas konjunkturörelser.

Om ekonomin får sköta sig helt på egen hand kan svängningarna bli väldigt stora. Därför försöker staten genom politiska åtgärder få en jämnare utveckling.

JENS KLEVJE/NATIONALENCYKLOPEDIN

■ Tiden det tar för ekonomin att genomgå en lågkonjunktur och en högkonjunktur brukar kallas för en **konjunkturcykel**. I ett längre perspektiv brukar man tala om ekonomins **trend**. Trenden är den långsiktiga utvecklingen av ekonomin.

Högkonjunktur = goda tider

När det råder **högkonjunktur** är det goda tider och företagen tjänar pengar. Det finns gott om arbete. Folk har gott om pengar och har råd att handla mycket. Den ökade konsumtionen gör att företagen får sälja ännu mer av sina varor och alla blir väldigt optimistiska.

När det är goda tider kan företagen hoppas på att kunna sälja ännu mer nästa år. Företagen blir då villiga att investera för att kunna öka produktionen och på så sätt tjäna ännu mer pengar. Under goda tider behöver företagen ha fler anställda och är beredda att betala goda löner för att få arbetskraft.

En risk med högkonjunktur är att den leder till ökad **inflation**. När hushållen har gott om pengar stiger efterfrågan på varor, vilket i sin tur leder till höjda priser. Stigande priser leder till krav på höjda löner och så vidare.

Riksbanken kan försöka dämpa en högkonjunktur genom att höja räntan. När det blir dyrare att låna pengar minskar ofta hushållen sin konsumtion och efterfrågan på varor sjunker.

Lågkonjunktur = dåliga tider

Stigande priser kan leda till minskad efterfrågan. Marknaden kan också bli mättad, som på 1960- talet när hela svenska folket köpte TV-apparater. När alla familjer hade köpt var sin TV sjönk efterfrågan plötsligt – marknaden var mättad.

När efterfrågan minskar på detta sätt kan företagen inte fortsätta att producera lika mycket. Pessimismen sprider sig. Företagen får allt svårare att sälja sina varor och anställda måste kanske sägas upp. Den minskade efterfrågan leder till att priserna inte längre stiger så mycket, inflationen minskar. Vid en riktigt djup **lågkonjunktur** kan efterfrågan bli så låg att priserna sjunker. Detta kallas deflation.

Under en lågkonjunktur ökar vanligen arbetslösheten. Detta gör att efterfrågan på varor och tjänster minskar, vilket leder till att företagens vinst sjunker. Då kan de tvingas säga upp anställda och så vidare.

JENS KLEVJE/NATIONALENCYKLOPEDIEN

■ Illustrationen visar vad som händer när en lågkonjunktur inleds samt vad som sker när konjunkturen vänder och går mot högkonjunktur.

Depression

När en lågkonjunktur blir riktigt djup med stor arbetslöshet kallas det depression. I början av 1930-talet inträffade en sådan massarbetslöshet i världen att perioden kallas depressionen.

Under hösten 2008 inträffade en rad bankkriser i USA som ledde till att världsekonomin tvärbromsade. Arbetslösheten ökade snabbt. Den ekonomiska utvecklingen 2009 beskrivs som den sämsta sedan andra världskriget. En del ekonomer talade om en ny ekonomisk depression.

Därefter följde en nedgång i hela ekonomin som drabbade företag och människor i hela världen.

ALISAFAROY/SHUTTERSTOCK

■ Bankkrisen 2008 fick på flera håll förödande konsekvenser. Många husägare i USA drabbades hårt på grund av de inte längre kunde betala sina huslån. På bilden ses övergivna hus i bilindustristaden Detroit.

Sammanfattning

Marknadsekonomi – så fungerar det

- En förutsättning för marknadsekonomi är att det råder fri konkurrens, vilket innebär att det finns många företag som tillverkar eller säljer en vara eller en tjänst.
- Priset, utbudet och efterfrågan på en vara påverkar varandra.
- Hushållens viktigaste funktion i samhällsekonomi är att bidra med arbetskraft och att konsumera varor och tjänster.
- Vanliga privata företagsformer är aktieföretag (AB), handelsbolag och enskilda firmor.
- I det ekonomiska kretsloppet ingår hushållen, näringslivet (det vill säga företagen), den offentliga sektorn och finanssektorn, där bankerna ingår.
- Den ekonomiska utvecklingen pendlar mellan högkonjunktur och lågkonjunktur.
- En djup lågkonjunktur med hög arbetslöshet kallas depression.

Det här är offlineversionen av *Marknadsekonomi – så fungerar det*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/189/7793>